

УДК 159.955.4:37.032

І.Д. Бех, м. Київ

РЕФЛЕКСІЯ В ДЗЕРКАЛІ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається природа людського Я у контексті його сутнісних ознак і змістовно-структурних характеристик. Визначається роль рефлексивного процесу як механізму формування духовних складових Я, аналізуються основні функції рефлексії.

Ключові слова: “Я” як духовне утворення, рефлексія, особистісний розвиток, емоційні переживання, породжувальна функція, самостверджувальна функція, самозахисна функція, функція самоцінності, консолідуюча функція, функція душевного умиротворення.

“Я” як психічний феномен досить складне для глибокого пізнання й усвідомлення. Звично Я пов’язують з виділенням суб’єктом самого себе з оточуючого світу. Воно є результатом цього процесу. Даючи визначення Я, його здебільшого розглядають на етапі розвиненого внутрішнього утворення, за допомогою якого суб’єкт формує уявлення про свою індивідуальність, визначає власні якості, здібності, емоції і почуття, психічні процеси, створює образ Я.

Однак пам’ятатимемо, що Я має певні періоди становлення та розвитку: воно не дається людині у готовому виді. Тут важливими є умови, за яких процес розвитку Я суб’єкта набуває цілеспрямованості й відповідної мотивації, яка б його на належному рівні підтримувала. У дійсності ця сторона психічного буття недостатньо актуалізується, в її центрі переважають цілі, пов’язані з взаємодією суб’єкта переважно з оточуючим світом. Унаслідок цього Я суб’єкта, якщо визначати його під кутом зору духовності, не наповнюється прагненням, що поєднують його з майбутнім у вищих ціннісних вимірах. У структурі Я такого суб’єкта переважають бажання у межах приємного і неприємного, відсутні ті інтенції, які обумовлюються свідомою людською волею. Такого суб’єкта, враховуючи його спосіб існування, кваліфікують безпосереднім.

Істотна особливість безпосереднього суб’єкта є та, що за важливих для нього умов він лише реагує емоційно: страхом,

сумом, гнівом, не намагаючись свідомо змінити такі умови. Через певний інтервал часу (говорять, що “час лікує”) він може повернутися до тієї точки самопочуття, яке було йому властиве до важких умов. Однак від цього його Я не стає істинним; він продовжує жити у звичній безпосередності. У кращому випадку цей суб’єкт, щоб протистояти життєвим проблемам, починає наслідувати інших і той спосіб, яким вони організують життя. Безпосередній суб’єкт в основі своїй не усвідомлює себе, щоб бажати чи мріяти про те, щоб стати чи бути, ким він не став.

Зауважимо, що характеристика безпосереднього суб’єкта дана нами для того, щоб підкреслити межовий стан, у якому може перебувати людина у плані закритості свого внутрішнього світу. Насправді ж реалії такі, що її безпосереднє змішується з певною долею рефлексії про саму себе. Таке самоусвідомлення, що має спонтанійну природу, й викликає у суб’єкта відповідний процес духовного саморозвитку. Звичайно, що міра усвідомлення Я за такого способу породження досить обмежена: вона виявляється відображенням вузького соціального простору, у якому реалізується змістовно збіднене духовне Я суб’єкта. Можна констатувати, що у такій ситуації ми маємо справу з нижчим Я суб’єкта. Трансформація цього Я в духовно досконале може відбуватися по мірі його розширення за рахунок вищих цінностей, до яких прагне особистість. Вони у такому випадку виступлять реальним масштабом для її духовного Я, визначаючи його справжню якість. При цьому істотно розшириться й простір дії духовного Я завдяки його самоусвідомлення суб’єктом. Прикметно, що цей простір стає не лише наповненим іншими індивідами, між якими розгортаються різні за сенсом взаємодії, а й тими ідеалами, на основі яких суб’єкт піднімається над сферою реальної життєдіяльності і часом, у якому він діє. Це і є втіленням безкінечності його розвитку як особистості.

За такого духовно розвивального орієнтиру суб’єкт у своїх діяннях керується не лише станом, у якому перебуває інша людина, а в першу чергу мотивом духовної цінності як складової особистісного Я, а в ідеалі й цілісним духовним Я. Процес створення цієї цілісності і безкінечна концентрація духовних цінностей залежить від напруженості рефлексії, що спрямовується на цю духовну мету. Підкреслимо, що лише усвідомлення вищих духовних цінностей робить із нашого конкретного, індивідуального Я безкінечне Я як вищий сенс життя особистості.

Вагомою в саморозвитку особистості виступає проєкція потужності рефлексії в площину духовного фонду, яким вона володіє. Щоб цей фонд став дійсним вираженням духовного Я, рефлексія має представити його як ідеальну *власність*, одержану в процесі духовної самодіяльності особистості. Усвідомлення себе як власника духовності піднімає особистість до вершини самовіддачі, коли кожен її духовний акт стає мікроетапом неперервного служіння упродовж всього життя. Відтак, особистість виборює за допомогою власної духовної активності право на необмежене добро, яке не може реалізуватися вибірково. Якраз за духовно орієнтованого життя практично втілюється закон нарощування духовної досконалості особистості. У цьому процесі нарощування є й своє прискорення, яке може самоусвідомлюватися, а, отже, й рефлексивно регулюватися особистістю. Це й буде психологічним обґрунтуванням морального імперативу: “Людино, поспішай робити добро людям”.

З огляду на сказане правомірним видається шлях керування розвитком Я, а звідси пошук відповідних психологічних механізмів і педагогічних засобів. Спираючись на таку методологічну позицію, Я доцільно розглядати як відношення, яке відносить себе до себе самого.

У цьому зв'язку наголосимо, коли на першому етапі відбувалася диференціація Я і оточуючого світу (не-Я), то на наступних етапах відбувається диференціація внутрішнього світу, тобто утворень, що складають зміст Я. Іншими словами, Я має справу з самим собою у сукупності певних якостей, здібностей, переживань. У цьому і полягає сенс самосвідомості як Я в дії. Робота самосвідомості може розгортатися на двох рівнях: самоспостереження (інтроспекції), коли суб'єкт споглядає і спостерігає за змістом і актами власної свідомості, та на рівні рефлексії (мислення стосовно себе), коли він може здійснювати ті чи інші перетворення внутрішнього світу, власного Я. Якщо самоспостереження є пасивним процесом суб'єкта, то рефлексія – це високоактивний процес.

Рефлексія як активна функція призводить до усвідомлення компонентів внутрішнього світу Я суб'єкта, і у такій ролі вона є вирішальним фактором, оскільки створює змістовий діапазон Я: буде він вузьким чи широким – залежить від дії рефлексії. По-іншому, рефлексія дає Я міру. Тут проявляється тенденція,

згідно з якою чим глибша і різнобічніша рефлексія, тим більше і диференційованіше Я.

Такої якості процес рефлексії реально розгортається як розмірковування суб'єкта не лише у площині його життєвого сьогодення з властивими йому цінностями, бажаннями, устремліннями, а й у площині досягнення можливих вищих духовних надбань. Прагнення до вищих цілей – це безкінечне віддалення суб'єкта від самого себе, що спричиняє процес створення Я. Адже лише у постійному наближенні від духовної перспективи до особистісної конкретики, можливий розвиток Я. У цьому плані можна констатувати, що наша початкова психічна структура завжди організована як певне Я, задача якого – становлення самого себе, саморозвиток як такий.

Якщо внутрішня праця, що орієнтує на духовну перспективу, стає неவிпадковим явищем, то наповнює суб'єкта і потягом до самопіклування, і мотивацією піклування про інших. У результаті цього зникає полегкість у ставленні до всіх аспектів життєдіяльності й оманливе задоволення життям, яке ставить перед ним більш чи менш складні проблеми.

У методичному аспекті видається важливим, за допомогою яких рушійних сил можливе усвідомлення духовної перспективи як показника безперервного розвитку особистості. У першому наближенні можна виділити два центральні спонукальні чинники: один, який пов'язаний з достатньою глибиною осягнення суб'єктом внутрішніх ціннісних суперечностей, другий – є результатом переживання важких подій, які вплинули на актуалізацію процесу пошуку ним духовної перспективи.

Особистісну рефлексію доцільно розподілити на два типи, взявши за основу функції, які вона виконує у духовному розвитку суб'єкта. До першого типу віднесемо рефлексію безпосередньо створювальну. Це рефлексія прямої дії стосовно породження духовних цінностей суб'єкта. Другий тип – це рефлексія опосередковано створювальна. Її мета полягає у нейтралізації тих особистісних утворень (зздрості, ненависті, злорадства тощо), які гальмують розвиток духовності особистості. Центральним механізмом такої внутрішньої діяльності виступає самоосудження у різних його формах: докору, таврування і т. ін.

При цьому істотною характеристикою процесу самоосудження у контексті особистісного розвитку суб'єкта є

мотивація, на основі якої розгортається даний процес. Якщо він спонукається елементарними соціальними мотивами (напр., боязню втрати позитивного групового статусу), то його духовно перетворювальний вплив виявляється мінімальним. За умови, що у процесі самоосудження проявлятимуться мотиви як вищі життєві смисли, цей процес буде більш продуктивним стосовно виховання духовних цінностей особистості. Підставою для такого висновку може бути те, що вищі життєві смисли як цінності є досить дієвими чинниками для всебічного розуміння і оцінки суб'єктом власних особистісно деструктивних утворень.

Серед внутрішніх об'єктів рефлексії (здібностей, знань, індивідуальних особливостей, якостей характеру) у особистісному плані істотними виступають емоційні переживання як основа розвитку духовної структури суб'єкта. Ці переживання можуть функціонувати неусвідомлено, тоді їх особистісно перетворювальна сила втрачається. Тож для суб'єкта мають сенс лише усвідомлені, рефлексивно просвітлені емоції. Суб'єкт, що переживає радість і гнів, задоволення і відчай, бажання і сором, милість і заздрість, мусить, з одного боку, знати, що являє собою кожне з цих переживань, а з другого – повинен усвідомлювати, що саме він є суб'єктом того чи іншого переживання.

В онтогенезі суб'єкт стихійно набуває певні знання про людські емоції і відповідно до цих знань у нього складається підґрунтя вважати себе тим, хто переживає, наприклад, відчай. Однак, самотійно набуті суб'єктом знання про емоції можуть виявитися досить поверховими, що безпосередньо відіб'ється на його емоційно-духовному розвитку. Тому він має усвідомити емоційні переживання на глибокому рівні. Це й виступить внутрішньою мірою для об'єктивної констатації суб'єктом свого емоційного стану і самого себе.

Відтак, може виявитися, що насправді переживання ним відчаю буде більш глибоким, ніж він припускав. Таким чином, мова повинна йти як про глибоке усвідомлення суб'єктом природи певної емоції, яку він переживає, так і про свій власний стан (як того, хто переживає).

Зауважимо у цьому зв'язку, що рефлексія суб'єктом певного емоційного переживання – це не первинний психічний акт: йому передуює відчуття стану переживання, яке має трансформуватися у відповідне усвідомлення. Існує психологічна закономірність,

згідно з якою сила (напруга) переживання росте по мірі його усвідомлення. Чим більше суб'єкт залишається, наприклад, у стані смутку, чим ясніше його усвідомлення, хоча він продовжує у ньому перебувати, тим більш напружене переживання цієї емоції. Дана закономірність надзвичайно важлива стосовно переживання, зокрема, позитивних емоцій бажання, радості, задоволення, від сили яких залежить процес виховання духовних цінностей особистості.

Можливо вичленили закон надмірності як детермінанту, що викликає рефлексію, приводить її у рух. Надмірність при цьому розумітимемо як відхилення в усталеному способі функціонування суб'єкта, який є для нього звичайним, таким, що не порушує емоційно-ціннісну стабільність, не викликає нових способів пристосування до умов життя, що змінилися чи пошуку нестандартних рішень у тій чи іншій сфері життєдіяльності. Так, втрата суб'єктом важливої для нього соціальної ролі чи матеріальних статків спричинює у нього розгортання рефлексивного процесу і пошуку адекватного (інколи й неадекватного) реагування на такі ситуації.

У загальному можна констатувати, що лише активно-проблемна позиція в ставленні суб'єкта до оточуючого світу стимулює у нього становлення рефлексії. Якраз проблемні ситуації (незалежно від їх масштабу) у кінцевому підсумку зтягають суб'єкта у глиб, до власного суб'єктивного Я. Все ж проблеми самої по собі свідомості як явища ще недостатньо для виникнення рефлексивного процесу, потрібна актуалізація протиріччя між емоціями і почуттями, що спричиняється проблемною ситуацією. Лише їх взаємодія є імпульсом до розгортання рефлексії.

Проведений аналіз змістовно-цільової своєрідності та сутнісних характеристик особистісної рефлексії дозволяє нам розкрити основні функції, які вона реалізує.

Породжувальна функція рефлексії спрямована на формування духовного Я особистості. У досягненні цієї мети рефлексія підхоплює результати діяльності свідомості стосовно засвоєння знань про певну етичну категорію-цінність, яка ще не набула достатньої індивідуальної значущості, щоб трансформуватися у те чи інше смислове утворення особистості. Тепер ця недостатньо смислосбагачена духовна цінність ставиться суб'єктом у відношення до свого Я, щоб надати їй високої смислової загартованості.

У цьому процесі перетворювальні можливості рефлексії є недостатніми, хоча й без їх використання формування високого рівня духовної цінності виявиться недосяжним. Тож, окрім рефлексії, тут істотну роль відіграє і воля зі всією її розв'язувальною силою. У цьому зв'язку неминуче питання зводиться до в'яснення їх взаємних відношень один з одним. Сутність цих відношень полягає у створенні синтезу, який реально функціонуватиме як цілісний довільний процес. Він породжуватиметься і запускатиметься емоційною енергією Я, спрямованість якій задає духовний зміст рефлексії. У виникненні духовної цінності як складової Я особистості лежить якраз усвідомлене хотіння як показник її духовного саморозвитку.

Акмецентрована функція рефлексії визначає *нескінченість* духовного поступу особистості. На відміну від породжувальної функції, яка реалізується переважно в організованому виховному процесі, акмецентрована функція повинна супроводжувати реальне життя особистості, а отже має бути її справжнім духовним орієнтиром, що невідворотно веде у високе ціннісно захоплююче майбутнє. Особистість, яка будує власне життя за такою мірою, не може через страх перед іншими відмовитися бути собою чи боятися бути собою повністю у всій своїй неповторності.

Все ж реалії життя часто складаються так, що особистість, набувши певного рівня духовних цінностей, зупиняється у подальшому своєму духовному вдосконаленні. До того ж і репертуар цих цінностей потребує значного розширення і зміцнення. На передній план у такої особистості виступає життя інших людей: вона повністю занурюється в їхні дрібні і більш значущі проблеми, живе лише ними. Її інтереси визначальною мірою стосуються життя лише оточуючих людей.

У результаті цього людський загаль незаконно збіднює (інколи аж до втрати) духовне Я особистості. У неї поступово стирається індивідуальність, що визначає якість її духовності. Відтак, особистість вважає, що простіше і надійніше бути подібною до інших. До того ж оточення, з яким вона взаємодіє, виявляється значно нижчим у духовному розвитку від неї.

Таке духовне урівнювання призводить до того, що особистість зі втраченим духовним потенціалом усюди з задоволенням приймають, і вона досягає успіху у світі людей, оскільки завжди потрібна їм. Особистість, вправляючись у такому

сценарії життя, часто переживає стан добросердя, однак воно виявляється оманливим для неї, хоча вона цього і не усвідомлює.

Поглиненість суспільним життям націлює в кінцевому підсумку на те, що особистість відвертається від внутрішнього шляху, яким вона повинна була прямувати, щоб бути дійсно істинним Я. У неї встановлюються лише досить поверхневі відносини з цією малою долею рефлексії про саму себе, яка ще зберігається.

Тож стратегія повноцінного духовного життя особистості полягає у тому, що, будуючи життя як служіння, слід неперечно дбати про примноження власних духовних багатств, і якраз у цьому процесі й має сповна реалізуватися акмецентрована функція рефлексії.

Самоутверджувальна функція рефлексії спричиняється викликами людського оточення, серед яких триває життя людини. Незважаючи на всю різноманітність, їх можна згрупувати як емоційно привабливі, так і емоційно неприємні. Незалежно від емоційної спрямованості цих викликів, суб'єкт мусить давати на них певну відповідь. Якраз з нею пов'язана його особистісна сутність, міра Я, що задіяне у міжособистісних відносинах. У їх перебізі можливо констатувати два варіанти поведінки суб'єкта. Він намагається або пасивно підкоритися зовнішнім причинам, або протиставити їм власне Я. За першого способу реагування ми маємо суб'єкта адаптивної спрямованості, за другого – суб'єкта діяльнійшої настанови.

Особливістю суб'єкта адаптивної спрямованості є те, що він недостатньо усвідомлює власні переживання, що супроводжують його спосіб реагування, і внутрішній стан, у якому він перебуває. Якраз це є свідченням внутрішньої слабкості суб'єкта, коли емоційні процеси розгортаються автономно, без належного контролю з боку Я. Відтак, за умови, що суб'єкт пасивно підкоряється зовнішньому тиску емоційно неприємних для нього обставин, він просто сумує. Це переживання ніяким чином не приходять з середини як дія.

Суб'єкт діяльнійшої настанови відзначається міцністю духовних складових образу Я. Такий його особистісний стан є результатом дії рефлексії, яка своїм зусиллям просякає і гармонізує емоційну сферу, укріплює усі компоненти духовної структури Я, які практично реалізуються у суб'єкт-суб'єктних взаєминах як єдине ціле. При цьому суб'єкт сповна усвідомлює

свою внутрішню відмінність від зовнішнього світу і вплив його на функціонування духовного Я. Тож, за допомогою рефлексії, спрямованої на створення цілісного Я, суб'єкт самоутверджується, духовно укріплюється, що й є внутрішнім підґрунтям для успішного самозахисту.

Самозахисна функція рефлексії пов'язана зі збереженням суб'єктом свого Я. Ця функція можлива лише на етапі, коли Я має досить складну духовну структуру, де кожна цінність пройшла тривалий період становлення і набула основної характеристики, якою є стійкість. Іншими словами, потреба в захисті актуалізується тоді, коли є що захищати. Конкретніше, необхідність у такій дії виникає тоді, коли суб'єкт потрапляє в складні життєві обставини. Вони ж диктують йому такі способи поведінки, що не сумісні з його духовною позицією. Тут і створюється ситуація морального вибору: прийняти вчинкові правила, які нав'язуються суб'єкту, чи чинити їм опір, захистити своє Я. Аргументом щодо рішення про самозахист виступає усвідомлення суб'єктом того, яким ціннісним руйнуванням була б відмова від власного духовного Я. Тут дадуть про себе знати як внутрішні (докори сумління, каяття), так і зовнішні чинники (оцінка оточуючих людей). Головне ж у цьому, що у суб'єкта було б зруйноване бажання бути собою як внутрішня основа його повноцінного життя.

Таким чином, розвинена етична рефлексія суб'єкта виступає справжнім стабілізатором його сформованої внутрішньої орієнтації, дієвою підтримкою особистісного шляху, яким він прямує, щоб бути духовно досконалим. Звичайно, доки триває конфлікт, пов'язаний із зазіханням на духовне Я суб'єкта, він зазнає сильних негативних емоційних переживань. Однак відчуття власної перемоги створює такий заряд емоційно-духовної сили, яка конструктивно зніматиме всі його майбутні негаразди.

Функція самоцінності є провідним оптимізуючим фактором життя особистості. Заявляючи про самоцінність людини, ми говоритимемо про це особистісне утворення на індивідуально-психологічному рівні. Тому обговорення проблеми людини як вищої цінності, коли ця суспільна міра визначається з позиції її потенціальних можливостей і безмежного ціннісного розвитку не входить у нашу мету. Доцільним видається також відділити поняття "самоцінності" від поняття "самооцінки", коли остання

асоціюється з діяльнісним аспектом життя суб'єкта, з його успіхами в певних видах праці та рівнем домагань у них. Тому самоцінність особистості ми пов'язуватимемо з її духовністю, з тим, наскільки духовно-моральні цінності як категорії етики, набувають для неї особистісного сенсу і стають основою відповідного самоствавлення.

У такому розумінні самоствавлення еквівалентне самоцінності особистості і є її узагальненим внутрішнім утворенням. Реально воно функціонує як почуття самоповаги, впевненості в собі, любові до себе.

Рефлексія ж у цьому зв'язку забезпечує самопізнання особливостей прояву духовних цінностей, самосхвалення особистістю себе як носія цих цінностей і відповідне емоційне самооцінювання. Окрім цього, рефлексія причетна до процесу узагальненості самоцінності, коли це духовне утворення набуває стійкості у внутрішньому житті особистості.

Все ж вирішальні для формування самоцінності особистості події розгортаються у зв'язку з необхідністю самостійно і свідомо змінити власний духовний образ Я, на основі якого вона тривалий час функціонувала. Конкретніше, особистість повинна нейтралізувати лише частину свого Я, яка пов'язана з Его-пристрастями: прагненням до зверхності та гордовитості, схильністю до славолюбства і себелюбства. Якщо відповідної роботи самосвідомості не відбудеться, особистість не зможе піднятися до вищих духовних цінностей і жити за їх вимогами. Звідси неминучі ускладнення на шляху прямування особистості до власної самоцінності. Полегшити цей шлях зможе лише рефлексія, за допомогою якої особистість може стати на позицію самоупокорювання як внутрішнього джерела відкритості оточуючим людям.

Консолідуєча функція рефлексії як гармонізуючий фактор внутрішньої структури суб'єкта. Йдеться про об'єднання всіх складових Я в єдину гармонію. Зауважимо, що такий зв'язок може стосуватися лише тих утворень Я, які мають спільну змістовну спрямованість. З огляду на це у процес консолідації доцільно включати особистісно конструктивні утворення: здібності, духовні цінності, позитивні емоційні переживання, продукти уяви, осмислені вольові зусилля. Звичайно, що за певних умов у суб'єкта може стихійно сформуватися тенденція до об'єднання особистісно деструктивних надбань, тобто

цінностей егоїстичної спрямованості. Все ж з позиції перспектив духовного розвитку особистості такий зв'язок вкрай небажаний.

Та навіщо потрібна суб'єкту гармонійна внутрішня структура? По-перше, відсутність такої гармонії, або її втрата різко знижує міцність усіх особистісно конструктивних утворень: самостійна дія кожного з них недостатня для досягнення перспективних розвивальних цілей. По-друге, лише за умови цілісності особистісно конструктивних утворень вони можуть чинити дієвий опір утворенням егоїстичної спрямованості.

У хаосі внутрішніх сил Я, які функціонують без узгодженості, зникає необхідна для вибору моральних рішень швидкість, знижується сила емоційних імпульсів для активності особистості.

Функція душевного умиротворення сигналізує про внутрішні процеси емоційної рівноваги-нерівноваги у житті особистості та про місце рефлексії у них. За емоційної рівноваги людина переживає стан злагоди, спокою, що призводить до внутрішньої готовності ефективно діяти у всіх сферах життя. За її відсутності вона переживає негативні емоції і почуття, які кардинально порушують не лише життєвий ритм, а й істотно впливають на сенс самого життя людини. Тож творення душевного миру є важливим завданням, яке мусить вирішувати особистість самостійно, або звертаючись до зовнішньої допомоги.

Особистість переживає біль втрат чи нездійснених сподівань, і хоча вони бувають різними за суб'єктивною значущістю, все ж виводять її з рівноваги. Сум за рідну чи близьку людину, якої не стало, розчарування у порядності товариша стає нестерпним, а інколи це призводить до істотного руйнування її як особистості.

У таких емоційно небезпечних ситуаціях рефлексія має забезпечити душевно лікувальне перетворення. Воно зводиться до того, щоб не дати можливості суб'єктові тривалий час зосередити, наприклад, переживання відчаю на певному об'єкті (людині, нереалізованій цілі тощо). Такий відчай особистісно деструктивний, оскільки суб'єкт потрапляє і переживає безсилля та безвихідь.

Інші внутрішні умови створюються, коли переживання відчаю зміщується на своє Я, коли у глибині душі особистість втрачає поділ. Лише за такого переживання в особистості відкривається можливість працювати зі своїм Я, яке потрапило у стан душевної нерівноваги. Вона глибоко усвідомлює цей стан, трансформує його з емоційної площини у інтелектуальну, що є вже фактором внутрішнього полегшення. Адже рефлексивне осягнення негативної емоції стишує її дію.

Далі особистість удається до самовтіхи як дієвого душевно оптимізуючого засобу. У результаті цього для особистості відкриваються можливості примирення зі своїм негативним емоційним станом і розгортання важкої рефлексивної діяльності щодо зміцнення духовного Я шляхом пошуку і прийняття нових ціннісно високих життєвих смислів.

Іншу ситуацію стосовно душевного умиротворення переживає глибоко віруюча людина. У цьому зв'язку С. К'єркегор наголошує, що “тратить себе марно лише свідомість, яка так спокушена радощами і печалями життя, що вона ніколи не приходить як до вирішального – набуття вічності, до усвідомлення того, що вона є дух, Я, іншими словами, ніколи не помічає і не відчуває у глибині існування Бога чи ж того, що саме воно, це Я, існує заради цього Бога” [3, с. 266].

Перевага інтелектуальних прагнень у ціннісних орієнтаціях нинішньої цивілізації призводить до культивування відповідної рефлексії як на рівні суспільства, так і на рівні конкретного індивіда. У цій ситуації основні зусилля людської рефлексії спрямовані на проблеми інтелектуальної убогості, на надання безмежної цінності байдужим речам. У цьому й полягає сутність сучасних суспільних пріоритетів. Рефлексія ж повинна, у першу чергу, піклуватися про єдину велику смисло-ціннісну мету – справжню духовність. Однак індивід, який зорієнтований на рефлексію у сфері інтелекту, втрачає внутрішню енергію для розгортання рефлексії, спрямованої на створення самого себе як особистості. Якраз її духовна мізерність і вузькість й має хвилювати людський загаль і шукати шляхи подолання цих особистісних вад. Однак правда полягає у тому, що “люди зазвичай мають досить невиразне уявлення чи навіть зовсім ніякого у тому, що значить бути духовними, бути тим абсолютним, яким може бути людина” [3, с. 278]. Тож абсолют, про який тут йдеться, асоціюється з безкінечною добродійністю, що не просто є внутрішньою реальністю Я особистості, а такою, що трансформується у її самовіддачу стосовно інших людей. Особистість віддає себе, але це не повинно призводити до стану самозабуття. Її духовне Я продовжує перебувати як свого роду усвідомлення цієї самовіддачі.

Роль рефлексії у розвитку духовного Я особистості надзвичайно важлива. Власне, вона є тим внутрішнім підґрунтям, на основі якого й можливе розгортання цього процесу. Якраз від її глибини залежить емоційне ставлення особистості до об'єктів, які входять до сфери духовних утворень особистості: цінності

пізнання, діяльності, спілкування, художньо-естетичної цінності. Вправляючись у їх породженні, Я, таким чином, саме створює себе. Однак на цьому етапі самодіяльність Я не закінчується. Я продовжує свою активність у плані ставлення до свого головного продукту, викликаючи радість, задоволення, насолоду. Ці позитивні емоційні переживання можуть стати новою самоцінною мотивацією Я самостійно змінювати себе, поступившись при цьому довільному спонуканню, яке тривалий час було провідною у процесі сходження особистості до духовності.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор ; пер. с дат. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
4. Рубинштейн С. Л. Человек и мир (отрывки из рукописи) / С. Л. Рубинштейн // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1969. – С. 348-365.
5. Чамата П. Р. Вопросы самосознания личности в советской психологии // Психологическая наука в СССР. – М. : АПН РСФСР, 1960. – С. 91-109.

В статье раскрывается природа человеческого Я в контексте его существенных признаков и содержательно-структурных характеристик. Определяются роль рефлексивного процесса как механизма формирования составляющих Я, анализируются основные функции рефлексии.

Ключевые слова: “Я” как духовное образование, рефлексия, личностное развитие, эмоциональные переживания, порождающая функция, самоутверждающая функция, самозащитная функция, функция самооценности, консолидирующая функция, функция душевного умиротворения.

The article is devoted to the nature of human self in the context of essential signs and content and structural characteristics. Significance of reflexive process as a mechanism of formation of spiritual constituents of self is defined. The main functions of reflection are analyzed.

Key words: self as spiritual formation, reflection, personality development, emotional experience, generating function, function of self-affirmation, self-clinching function, self-value function, function of consolidates, function of conciliation.